

SUN'YI INTELLEKT VA AKADEMIK HALOLLIK: MUALLIFLIK VA INTELLEKTUAL MUSTAQILLIKNING FALSAFIY JIHATLARI

Sharobiddinov Sherzodbek Shuxratbek o'g'li

PhD, katta o'qituvchi, Namangan davlat pedagogika instituti

E-mail: sharobiddinov1993@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1001-6923>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23359821>

Annotatsiya: Generativ sun'iy intellektning ilm-fan va ta'limga kirib kelishi akademik halollik va mualliflik tushunchalarini o'zgartirmoqda. Maqolada bu o'zgarishlar faqat plagiat muammosi sifatida emas, falsafiy muammo sifatida tahlil qilinadi. Mualliflik matnni yaratish bilan emas, undagi fikrlar uchun epistemik mas'uliyatni zimmaga olish bilan belgilanadi, shu bois sun'iy intellekt muallif bo'la olmasligi asoslanadi. Sun'iy intellektidan tafakkur o'rnini bosuvchi emas, uni kengaytiruvchi vosita sifatida foydalanish intellektual mustaqillik mezoni sifatida ko'rsatiladi. Akademik halollikni ta'minlashda taqiqlardan ko'ra tanqidiy tafakkurni rivojlantirish samaraliroq ekani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, generativ sun'iy intellekt, akademik halollik, mualliflik, intellektual mustaqillik, epistemik mas'uliyat, plagiat, tanqidiy tafakkur

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И АКАДЕМИЧЕСКАЯ ЧЕСТНОСТЬ: ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ АВТОРСТВА И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В статье изменения в понятиях академической честности и авторства, вызванные внедрением генеративного искусственного интеллекта в науку и образование, анализируются не только как проблема плагиата, но и как философская проблема. Обосновывается, что авторство определяется не созданием текста, а принятием эпистемической ответственности за его содержание, поэтому искусственный интеллект не может быть автором. Использование искусственного интеллекта как инструмента, который расширяет мышление, а не заменяет его, рассматривается как критерий интеллектуальной самостоятельности. Подчеркивается, что для обеспечения академической честности развитие критического мышления эффективнее запретов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, генеративный искусственный интеллект, академическая честность, авторство, интеллектуальная самостоятельность, эпистемическая ответственность, плагиат, критическое мышление

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ACADEMIC INTEGRITY: PHILOSOPHICAL ASPECTS OF AUTHORSHIP AND INTELLECTUAL INDEPENDENCE

Abstract: The article analyzes how the spread of generative artificial intelligence in research and education is changing the concepts of academic integrity and authorship. It treats these changes not merely as a plagiarism issue but as a philosophical problem. It argues that authorship is defined not by producing a text but by assuming epistemic responsibility for its content; therefore, artificial intelligence cannot be an author. Using artificial intelligence as a

tool that extends thinking rather than replacing it is presented as a criterion of intellectual autonomy. The article emphasizes that developing critical thinking is more effective than prohibitions in ensuring academic integrity.

Keywords: *artificial intelligence, generative artificial intelligence, academic integrity, authorship, intellectual autonomy, epistemic responsibility, plagiarism, critical thinking*

KIRISH

So'nggi uch yilda generativ sun'iy intellekt ta'lim va ilm-fanda yangilikdan kundalik amaliyotga aylandi. Buyuk Britaniyada 2025-yil dekabrda 1 054 nafar kunduzgi bakalavriat talabasi o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma ko'ra, talabalarning 95 foizi sun'iy intellektdan kamida bir shaklda foydalanadi, 94 foizi esa undan baholanadigan ishlarni tayyorlashda foydalangan [1]. Bu ko'rsatkich 2024-yilda 66 foizni, 2025-yilda 92 foizni tashkil etgan [2]. Sun'iy intellekt yaratgan matni baholanadigan ishga to'g'ridan-to'g'ri kiritgan talabalar ulushi esa 2024-yildagi 3 foizdan 2026-yilda 12 foizgacha oshgan [1].

Bu jarayon O'zbekistonni ham chetlab o'tmayapti. 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qaror bilan Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi tasdiqlandi. Strategiyada sun'iy intellektga asoslangan xizmatlar ulushini oshirish va kadrlar salohiyatini rivojlantirish vazifalari belgilangan [3]. 2026-yil sentabrda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tizimida o'tkazilgan xalqaro konferensiyada sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanish bilan birga akademik halollik tamoyillarini ta'minlash masalasi alohida muhokama qilindi [4]. Demak, masala milliy oliy ta'lim tizimi uchun ham amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

An'anaviy akademik halollik tushunchasi asosan plagiatga, ya'ni o'zganing matni yoki g'oyasini manbasini ko'rsatmasdan o'zlashtirishga qarshi qurilgan. Generativ sun'iy intellekt esa hech kimga tegishli bo'lmagan, avval mavjud bo'lmagan matn yaratadi. Bunday matnni ko'chirilgan deb bo'lmaydi, ammo uni taqdim etgan shaxs ham har doim uning haqiqiy muallifi bo'lavermaydi. Natijada akademik halollikning texnik mezonlari ojiz qoladi va falsafiy savol yuzaga chiqadi: mualliflik nima va bilish faoliyatining subyekti kim?

Mualliflik muammosi falsafada yangi emas. R. Bart 1967-yilda "muallifning o'limi" g'oyasini ilgari surib, matn ma'nosi muallif niyatidan emas, o'quvchi talqinidan tug'iladi, degan xulosaga kelgan [5]. M. Fuko esa muallifni nutqni tasniflash, unga egalik va javobgarlikni biriktirish vazifasini bajaruvchi "muallif funksiyasi" sifatida talqin qilgan. Uning ta'kidlashicha, matnlar muallifga ega bo'la boshlashi nutq uchun javobgarlik paydo bo'lishi bilan bog'liq [6]. Generativ sun'iy intellekt davrida bu nazariy bahslar amaliy masalaga aylandi.

Mualliflikni mas'uliyat bilan bog'lashning nazariy asosini epistemologiya beradi. L. Code "epistemik mas'uliyat" tushunchasini taklif etib, bilish subyekti o'z e'tiqodlarini qanday shakllantirgani uchun axloqiy javobgar ekanini asoslagan [7]. A. Clark va D. Chalmers "kengaytirilgan ong" konsepsiyasida tashqi vositalar muayyan shartlarda bilish jarayonining tarkibiy qismiga aylanishini ko'rsatgan [8]. E. Risko va S. Gilbert fikrlash yukini tashqi vositalarga o'tkazish, ya'ni "kognitiv delegatsiya" hodisasining foydasi va xavflarini tahlil qilgan [9]. E. Bender va hammualliflari esa katta til modellarini matn shakllarini ma'noga tayanmasdan birlashtiruvchi "stoxastik to'tiqushlar" deb tavsiflab, ularda kommunikativ niyat yo'qligini ta'kidlagan [10].

Akademik halollik sohasida ham yondashuvlar o'zgarmoqda. S. E. Eaton "postplagiat" davri haqida yozib, inson va sun'iy intellektning gibrid yozuvi odatiy holga aylanishini, biroq

inson nazoratni topshirsa ham mas’uliyatni topshira olmasligini ta’kidlaydi [11]. D. Cotton va hammualliflari ChatGPT akademik halollikka tug’dirayotgan xavflarni va ularga qarshi pedagogik choralarni tahlil qilgan [12]. E. Kasneci va hammualliflari katta til modellarining ta’limdagi imkoniyat va muammolarini tizimlashtirgan [13]. Nashriyot etikasi sohasida COPE [14], Science [15] va Nature [16] sun’iy intellektni muallif sifatida tan olmaslik haqida qaror qabul qildi. YuNESKO hujjatlarida esa sun’iy intellektdan foydalanishda yakuniy javobgarlik insonda qolishi talab qilinadi [17; 18].

Mavjud tadqiqotlarning katta qismi sun’iy intellekt matnini aniqlash vositalari yoki ta’lim jarayonini moslashtirish masalalariga qaratilgan. Bizning nazarimizda, mualliflik va intellektual mustaqillik tushunchalarining o’zi qanday o’zgarayotgani hamda sun’iy intellektdan halol va nohalol foydalanishni farqlashning falsafiy mezonlari hali yetarlicha ishlab chiqilmagan. Sharq ilmiy merosidagi manbaga sadoqat va bilim uchun javobgarlik an’analarining bu boradagi salohiyati ham alohida tahlilni talab qiladi.

Tadqiqotning maqsadi generativ sun’iy intellekt sharoitida mualliflik va intellektual mustaqillik tushunchalarini falsafiy asoslash hamda sun’iy intellektdan halol foydalanish mezonlarini ishlab chiqishdan iborat. Shu maqsadda quyidagi vazifalar qo’yildi:

mualliflik, akademik halollik va intellektual mustaqillik tushunchalarini konseptual tahlil qilish;

xalqaro nashriyot va ta’lim tashkilotlarining me’yoriy hujjatlarini qiyosiy tahlil qilish;

sun’iy intellekt matnini aniqlash vositalari va talabalar amaliyotiga oid empirik tadqiqotlarni ikkilamchi tahlil qilish;

sun’iy intellektdan foydalanish tipologiyasini va mualliflik shaffofligi modelini ishlab chiqish;

O’zbekiston oliy ta’lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalar tayyorlash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega: falsafiy tahlil me’yoriy hujjatlar va empirik tadqiqotlarning ikkilamchi tahlili bilan uyg’unlashtirildi. Ish quyidagi uchta tadqiqot savoliga javob izlaydi:

1. Generativ sun’iy intellekt sharoitida mualliflikni qaysi mezon belgilaydi?
2. Texnik nazorat vositalari akademik halollikni ta’minlashga qodirmi?
3. Sun’iy intellektdan foydalanishning qaysi shakllari intellektual mustaqillikni saqlaydi?

Tadqiqotda oltita metoddan foydalanildi. Konseptual tahlil yordamida "mualliflik", "akademik halollik", "intellektual mustaqillik" va "epistemik mas’uliyat" tushunchalarining mazmuni va o’zaro aloqasi aniqlandi. Qiyosiy-tarixiy metod bilim uchun javobgarlik g’oyasini G’arb falsafasi (Platon, I. Kant, M. Fuko, L. Code) va Sharq ilmiy an’anasi (hadis ilmidagi isnod tizimi, Abu Rayhon Beruniy) misolida qiyoslash imkonini berdi [6; 7; 24–27]. Germenevtik metod mumtoz matnlarni bugungi texnologik kontekstda talqin qilish uchun qo’llanildi.

Hujjatlar tahlili uchun 2021–2026-yillarda e’lon qilingan, nashriyot va ta’lim etikasiga xalqaro ta’sir ko’rsatuvchi tashkilotlarning sun’iy intellekt mualliflikka yoki undan foydalanishga bevosita taalluqli hujjatlari tanlandi. Ikkilamchi tahlilga taqriz qilingan jurnallarda chop etilgan yoki nufuzli tadqiqot institutlari e’lon qilgan, tanlanma hajmi va metodi aniq ko’rsatilgan empirik tadqiqotlar kiritildi. Natijalar asosida modellashtirish metodi yordamida sun’iy intellektdan

foydalanish tipologiyasi va mualliflik shaffofligi modeli ishlab chiqildi; bunda M. Perkins va hammualliflarining baholash shkalasi metodik tayanch bo‘ldi [23].

1-jadval. Tahlil qilingan manbalar korpusi

Manbalar guruhi	Tahlil qilingan manbalar	Tahlil maqsadi
Falsafiy matnlar	Platon [24], I. Kant [25], R. Bart [5], M. Fuko [6], L. Code [7], A. Clark va D. Chalmers [8], Beruniy [26], isnod an‘anasi [27]	Mualliflik, mas’uliyat va intellektual mustaqillik tushunchalarini aniqlash
Xalqaro me‘yoriy hujjatlar	COPE [14], Science [15], Nature [16], Elsevier [19], YuNESKO [17; 18], ICAI [20]	Mualliflikka oid institutsional mezonlarni aniqlash
Milliy me‘yoriy hujjatlar	PQ-358-son qaror [3]	Milliy siyosat kontekstini belgilash
Empirik tadqiqotlar	D. Weber-Wulff va boshq. [21], W. Liang va boshq. [22], HEPI so‘rovnomalari [1; 2]	Texnik nazorat imkoniyatlari va talabalar amaliyotini baholash
Metodik modellar	AIAS shkalasi [23]	Mualliflik shaffofligi modelini ishlab chiqish

Tadqiqot birlamchi empirik ma’lumotlarga tayanmaydi. Bu cheklov va undan kelib chiqadigan istiqbolli yo‘nalishlar Muhokama bo‘limida ko‘rsatilgan.

NATIJALAR

Tahlil uchta asosiy natija berdi. Birinchidan, xalqaro hujjatlar mualliflikni matn yaratish bilan emas, javobgarlik bilan belgilaydi. Ikkinchidan, texnik nazorat vositalari akademik halollikni kafolatlay olmaydi. Uchinchidan, sun‘iy intellektidan foydalanishni kengaytiruvchi va o‘rinbosar turlarga ajratish intellektual mustaqillikni baholashning amaliy mezonini beradi.

1. Xalqaro hujjatlarda mualliflik mezoni

Tahlil qilingan nashriyot hujjatlarining barchasi sun‘iy intellektni muallif sifatida tan olmaydi va bu qarorni bitta dalil bilan asoslaydi: vosita ish uchun javobgarlikni zimmasiga ola olmaydi (2-jadval).

2-jadval. Xalqaro nashriyot hujjatlarida sun‘iy intellekt va mualliflik masalasi

Hujjat	Muallif bo‘la oladimi	Foydalanishga oid talab	Asosiy dalil
COPE pozitsiya bayonoti, 2023 [14]	Yo‘q	Qaysi vosita qanday ishlatilgani metodlar bo‘limida ochiq ko‘rsatiladi	Vosita ish uchun javobgar bo‘la olmaydi va huquqiy subyekt emas
Science tahririyat maqolasi, 2023 [15]	Yo‘q	Sun‘iy intellekt yaratgan matn va tasvirlardan foydalanish taqiqlangan	Qoidabuzarlik plagiat kabi ilmiy qoidabuzarlik sanaladi

Hujjat	Muallif bo‘la oladimi	Foydalanishga oid talab	Asosiy dalil
Nature tahririyat qoidalari, 2023 [16]	Yo‘q	Foydalanish metodlar yoki minnatdorchilik bo‘limida hujjatlashtiriladi	Mualliflik ish uchun javobgarlikni anglatadi
Elsevier jurnallar siyosati, 2023 [19]	Yo‘q	Adabiyotlar ro‘yxatidan oldin maxsus bayonot beriladi, natija inson nazoratida tekshiriladi	Mualliflik faqat insonga tegishli majburiyatlarni nazarda tutadi

Talablar to‘liq taqiqlardan oshkor qilish shartigacha farqlansa-da, ularning falsafiy asosi umumiy. COPE bayonotida muallif hatto sun‘iy intellekt yaratgan qismlar uchun ham to‘liq javobgar ekani alohida qayd etilgan [14]. Demak, institutsional amaliyot mualliflikni allaqachon epistemik va axloqiy mas‘uliyat orqali ta’riflamogda.

2. Texnik nazoratning chegaralari

Akademik halollikni texnik vositalar bilan ta’minlash imkoniyatini ikki empirik tadqiqot baholashga imkon beradi. D. Weber-Wulff va hammualliflari 14 ta aniqlash vositasini (12 ta ochiq va 2 ta tijoriy tizim) sinab, ularni yetarlicha aniq va ishonchli emas deb topgan. Vositalar asosan sun‘iy intellekt matnini inson matni deb tasniflashga moyil bo‘lgan, matnni tahrirlash, qayta ifodalash yoki mashina tarjimasidan o‘tkazish esa ularning samaradorligini yanada pasaytirgan [21].

W. Liang va hammualliflari teskari xatoni qayd etgan. Yettita keng tarqalgan detektor ingliz tili ona tili bo‘lmagan mualliflarning 91 ta TOEFL inshosini o‘rtacha 61,3 foiz holatda sun‘iy intellekt matni deb noto‘g‘ri belgilagan, AQShlik 8-sinf o‘quvchilarining 88 ta inshosini esa deyarli xatosiz tasniflagan [22]. Sun‘iy intellektga matnni boyroq adabiy tilda qayta yozish buyrug‘i berilganda esa aniqlash darajasi nolga yaqinlashgan [22]. HEPI so‘rovnomasida ham talabalar noto‘g‘ri ayblanishdan xavotirda ekani qayd etilgan [1].

Bu natijalar O‘zbekiston uchun alohida ahamiyatga ega, chunki ingliz tilida yozayotgan talaba va tadqiqotchilarimiz uchun bu til ona tili emas. O‘zbek tilidagi matnlar uchun esa bunday vositalarning aniqligi alohida tekshiruvni talab qiladi. Shunday qilib, aniqlash vositalari bir vaqtda ikki xil xatoga yo‘l qo‘yadi: nohalol foydalanishni o‘tkazib yuboradi va halol mualliflarni ayblaydi. Bu ikkinchi tadqiqot savoliga javob beradi: akademik halollikni faqat texnik nazoratga tayangan holda ta’minlab bo‘lmaydi.

3. Mualliflikning tarkibiy qismlari

Konseptual tahlil asosida mualliflikni uch tarkibiy qismdan iborat tuzilma sifatida ifodalash taklif etiladi (3-jadval). Bu tuzilma M. Fukoning "muallif funksiyasi" [6] va L. Code'ning "epistemik mas‘uliyat" [7] tushunchalariga tayanadi.

3-jadval. Mualliflikning tarkibiy qismlari va sun’iy intellektning ularga munosabati

Tarkibiy qism	Mazmuni	Sun’iy intellekt bajara oladimi	Muallifdan talab
G’oyaviy mualliflik	Muammoni qo’yish, maqsad va asosiy g’oyani belgilash	Qisman: g’oya taklif qiladi, ammo qaysi muammo muhimligini o’zi hal qilmaydi	Tadqiqot savoli va g’oyani o’zi tanlash
Epistemik mas’uliyat	Har bir da’voni dalillash, manbalarni tekshirish, xato uchun javob berish	Yo’q: javobgarlik subyekti emas [14]	Har bir fikrni asoslay olish
Refleksiv egalik	Matnni tushunish, himoya qilish va rivojlantirish	Yo’q: matn mazmunini o’zlashtirmaydi	Ish mazmunini og’zaki erkin bayon eta olish

Sun’iy intellekt yaratgan, ammo muallif tekshirmagan matnga A. Matthias ta’riflagan "mas’uliyat bo’shlig’i" tushunchasini tatbiq etish mumkin: masalan, mavjud bo’lmagan manbaga havola uchun javob beradigan subyekt qolmaydi [28]. Mualliflik aynan shu bo’shliqni to’ldirish, ya’ni matndagi har bir da’vo uchun javobgarlikni o’z zimmasiga olishdir. Bu birinchi tadqiqot savoliga javob beradi: generativ sun’iy intellekt sharoitida mualliflikni matn yaratish emas, epistemik mas’uliyat belgilaydi.

4. Sun’iy intellektidan foydalanish tipologiyasi

Intellektual mustaqillik nuqtai nazaridan sun’iy intellektidan foydalanishning ikki turi farqlanadi: kengaytiruvchi va o’rinbosar foydalanish (4-jadval). Farqlash mezonni fikrlashning asosiy bosqichlari, ya’ni muammo qo’yish, dalillarni baholash va xulosa chiqarish kimda qolayotganidir. HEPI so’rovnomasidagi ikki javob bu farqni yaqqol ko’rsatadi: bir talaba sun’iy intellekt tejagan vaqtni tanqidiy tahlilga sarflashini aytgan, boshqasi esa miyasini umuman ishlatmayotganini tan olgan [1].

4-jadval. Sun’iy intellektidan foydalanishning kengaytiruvchi va o’rinbosar turlari

Mezon	Kengaytiruvchi foydalanish	O’rinbosar foydalanish
Muammo qo’yish	Savolni talaba shakllantiradi, sun’iy intellekt muqobil yondashuvlarni taklif qiladi	Savol ham, javob ham sun’iy intellektga topshiriladi
Manbalar bilan ishlash	Taklif etilgan manbalar asl nusxada tekshiriladi	Havolalar tekshirilmasdan ko’chiriladi
Matn yaratish	Talaba yozgan matn til jihatdan tahrirlanadi	Matn to’liq sun’iy intellekt tomonidan yaratiladi
Xulosa chiqarish	Xulosa talabaning o’z tahliliga asoslanadi	Tayyor xulosa tanqidsiz qabul qilinadi
Oshkoralik	Foydalanish turi va hajmi ochiq ko’rsatiladi	Foydalanish yashiriladi

Mezon	Kengaytiruvchi foydalanish	O‘rinbosar foydalanish
Natija	Bilim va ko‘nikma ortadi	Kognitiv qaramlik shakllanadi

A. Clark va D. Chalmers tashqi vosita onging qismiga aylanishi shartlaridan biri sifatida undan olingan axborotning deyarli avtomatik ma’qullanishini ko‘rsatgan [8]. Akademik mualliflik esa buning aksini talab qiladi: sun’iy intellekt taklifi avtomatik emas, tanqidiy baholagandan keyingina qabul qilinadi. E. Risko va S. Gilbert ko‘rsatganidek, fikrlash yukini tashqi vositaga o‘tkazish samaradorlikni oshirishi, ammo o‘tkazilgan axborotni ichki o‘zlashtirishni susaytirishi mumkin [9]. Bu uchinchi tadqiqot savoliga javob beradi: intellektual mustaqillikni sun’iy intellektdan voz kechish emas, fikrlashning asosiy bosqichlarini o‘zida saqlagan holda undan foydalanish ta’minlaydi.

5. Mualliflik shaffofligi darajalari modeli

Olingan natijalar asosida o‘quv va ilmiy ishlarda sun’iy intellektdan foydalanishning besh darajali shaffoflik modeli ishlab chiqildi (5-jadval). Model AIAS shkalasidan [23] farqli ravishda topshiriq turini emas, mualliflik ulushini va oshkor qilish majburiyatini tartibga soladi.

5-jadval. Mualliflik shaffofligi darajalari

Daraja	Sun’iy intellekt ishtiroki	Misollar	Talab
0. Mustaqil ish	Ishlatilmagan	Auditoriyadagi yozma ish, og‘zaki imtihon	Bayonot talab qilinmaydi
1. Til tahriri	Muallif matnining imlosi, uslubi yoki tarjimasi tahrirlangan	Grammatika va uslubni silliqlash	Qisqa bayonot
2. G‘oyaviy yordam	Reja, muqobil g‘oyalar va manba izlashda yordam; matnni muallif yozgan	Mavzu bo‘yicha savol-javob, rejani muhokama qilish	Bayonot va tekshirilgan manbalar ro‘yxati
3. Matn yaratishda yordam	Matn qismlari sun’iy intellekt bilan yaratilib, muallif tomonidan qayta ishlangan	Bo‘lim qoralamasini yaratib, tahrirlash	Batafsil bayonot, so‘rovlar tarixi va og‘zaki himoya
4. O‘rinbosar	Asosiy mazmun va xulosalar sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan	Tayyor esse yoki maqolani topshirish	Akademik ish sifatida qabul qilinmaydi

Model ikki tamoyilga tayanadi. Birinchidan, daraja oshgani sari oshkor qilish va mualliflikni tasdiqlash talablari kuchayadi. Ikkinchidan, 4-darajadagi ish qabul qilinmaydi, chunki unda epistemik mas’uliyat subyekti yo‘q. Har bir topshiriq uchun ruxsat etilgan eng yuqori daraja o‘qituvchi tomonidan oldindan e’lon qilinadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar mualliflik haqidagi XX asr bahslariga yangi mazmun beradi va oliy ta’lim uchun aniq amaliy xulosalarga olib keladi.

Natijalarning falsafiy talqini

Bir qarashda generativ sun'iy intellekt R. Bartning "muallifning o'limi" tezisini [5] so'zma-so'z amalga oshirgandek ko'rinadi: matn endi niyatga ega subyektsiz ham paydo bo'lmoqda. Biroq natijalar teskari manzarani ko'rsatadi: nashriyot hujjatlari muallifni bekor qilish o'rniga uning javobgarlik vazifasini kuchaytirdi. Bu M. Fukoning muallif nutqqa javobgarlikni biriktiruvchi funktsiya ekani haqidagi xulosasini [6] tasdiqlaydi: sun'iy intellekt davrida "muallif funktsiyasi" yo'qolmaydi, aksincha, uning javobgarlik o'lchovi birinchi o'ringa chiqadi.

Texnologiya va tafakkur mustaqilligi muammosining tarixi qadimga borib taqaladi. Platonning "Fedr" dialogida misrlik shoh Tamus yozuv ixtirosini xotirani kuchaytirmaydi, balki unutuvchanlikka olib keladi, o'rganuvchilarga haqiqiy donolik emas, donolik ko'rinishini beradi, deb baholaydi [24]. Bugun xuddi shu tanqid sun'iy intellektga nisbatan aytilmoqda. Biroq yozuv tafakkurni yo'q qilmagani kabi, sun'iy intellektning ta'siri ham undan qanday foydalanishga bog'liq; 4-jadvaldagi tipologiya aynan shu farqni o'lchashga xizmat qiladi.

I. Kant ma'rifatni insonning o'z aybi bilan bo'lgan voyaga yetmaganlikdan chiqishi deb ta'riflagan va bunday holatga misol sifatida o'rniga fikrlaydigan kitobga tayanishni keltirgan [25]. Kantning "Sapere aude!", ya'ni "O'z aqlingdan foydalanishga jur'at et!" shiori bugun yangicha ma'no kasb etadi. Sun'iy intellekt Kant tilga olgan "o'rniga fikrlaydigan kitob"ning zamonaviy shakliga aylanishi mumkin, o'rinbosar foydalanish esa qulay voyaga yetmaganlikning yangi ko'rinishidir.

Sun'iy intellektning nega muallif bo'la olmasligini ong falsafasidagi bahslar ham izohlaydi. J. Searle "Xitoy xonasi" fikriy tajribasida belgilar bilan sintaktik amallar bajarish ma'noni tushunishni anglatmasligini ko'rsatgan [29], E. Bender va hammualliflari esa katta til modellarida kommunikativ niyat yo'qligini ta'kidlaydi [10]. Ushbu tadqiqotda sun'iy intellektning tushunish qobiliyati masalasi ochiq qoldiriladi. Mualliflik uchun hal qiluvchi omil tushunish emas, javobgarlikdir: hatto tushunuvchi tizim ham axloqiy va huquqiy javobgarlik subyekti bo'lmaguncha muallif bo'la olmaydi.

Milliy ilmiy meros bilan bog'liqlik

Bilim uchun javobgarlik g'oyasi Sharq ilmiy an'anasida chuqur ildizga ega. Hadis ilmida har bir rivoyat isnod, ya'ni uni yetkazgan roviylar zanjiri bilan birga qabul qilingan va har bir roviy halolligi hamda aniqligi bo'yicha alohida baholangan [27]. Imom Buxoriy kabi muhaddislar rivoyat ishonchliligini zanjirning uzluksizligi va har bir halqaning mas'uliyati orqali tekshirgan. Bu tizimni zamonaviy tilda "epistemik mas'uliyat zanjiri" deb atash mumkin: unda manbasi noma'lum rivoyat ishonchli hisoblanmagan.

Abu Rayhon Beruniy "Hindiston" asarida o'zga xalq qarashlarini raddiya maqsadida buzib ko'rsatmasdan, ularni qanday bo'lsa, shundayligicha bayon etishni maqsad qilib qo'ygan [26]. Bu yondashuvda manbaga sadoqat va o'zganing fikrini o'ziniki qilib ko'rsatmaslik kabi bugungi akademik halollikning asosiy tamoyillari mujassam. Demak, akademik halollik O'zbekiston uchun tashqaridan kiritilgan me'yor emas, milliy ilmiy merosning uzviy davomi sifatida talqin qilinishi mumkin. Bu xulosa akademik halollikni milliy g'oya va ma'naviy tarbiya tizimiga uyg'unlashtirishga nazariy asos beradi.

Amaliy tavsiyalar

Natijalar asosida oliy ta'lim muassasalari uchun quyidagi amaliy choralar taklif etiladi (6-jadval). Ular HEPI [1] va YuNESKO [18] tavsiyalari bilan hamohang bo'lib, O'zbekiston oliy ta'lim tizimi sharoitiga moslashtirilgan. Choralar ICAI belgilagan akademik halollikning olti qadriyati: halollik, ishonch, adolat, hurmat, mas'uliyat va jasoratga tayanadi [20].

6-jadval. Sun’iy intellekt sharoitida akademik halollikni ta’minlash bo’yicha amaliy choralar

Subyekt	Taklif etilayotgan chora	Kutilayotgan natija
OTM rahbariyati	Sun’iy intellektdan foydalanish to’g’risida nizom qabul qilish va 5-jadvaldagi darajalarni joriy etish	Talaba va o’qituvchilar uchun aniq qoidalar
OTM rahbariyati	Aniqlash vositalari xulosasini yagona dalil sifatida qabul qilmaslik, har bir holatni og’zaki suhbat orqali ko’rib chiqish	Noto’g’ri ayblovlarning oldi olinadi
O’qituvchi	Har bir topshiriqda ruxsat etilgan darajani oldindan e’lon qilish	Talablar shaffof bo’ladi
O’qituvchi	Yozma ishlarni qisqa og’zaki himoya, qoralamalar va jarayon portfoliosi bilan birga baholash	Refleksiv egalik tekshiriladi
Talaba	Har bir yozma ishga sun’iy intellektdan foydalanish bayonotini ilova qilish	Mualliflik ochiq tasdiqlanadi
Talaba	Sun’iy intellekt taklif etgan manba va faktlarni asl nusxada tekshirish	Epistemik mas’uliyat amalda bajariladi
O’quv dasturi	Falsafa kursiga "Sun’iy intellekt etikasi va akademik halollik" mavzusini kiritish	Tanqidiy tafakkur va sun’iy intellekt savodxonligi rivojlanadi
Ilmiy jurnallar	Mualliflardan sun’iy intellektdan foydalanish to’g’risida bayonot talab qilish	Nashriyot amaliyoti xalqaro me’yorlarga moslashadi

Falsafa mashg’ulotlarida qo’llash mumkin bo’lgan oddiy mashq misol bo’la oladi. Talabalar sun’iy intellektdan biror falsafiy savolga javob oladi, so’ng undagi har bir da’vo va havolani asl manbada tekshirib, xatolarni topadi va o’z asosli javobini yozadi. Bu mashq sun’iy intellektni taqiqlamasdan, uni tanqidiy tafakkurni mashq qildiruvchi vositaga aylantiradi. S. E. Eaton ta’kidlaganidek, inson nazoratni texnologiyaga topshirishi mumkin, ammo mas’uliyatni topshira olmaydi [11]; mashqning maqsadi aynan shu mas’uliyatni amalda shakllantirishdir.

Tadqiqot cheklolari va istiqbollari

Tadqiqot nazariy xarakterga ega va birlamchi empirik ma’lumotlarga tayanmaydi. Ikkilamchi tahlil qilingan ma’lumotlar asosan Buyuk Britaniya va ingliz tilidagi matnlarga tegishli, shuning uchun ularni O’zbekistonga to’g’ridan-to’g’ri ko’chirib bo’lmaydi. Kelgusida O’zbekiston OTM talabalari o’rtasida sun’iy intellektdan foydalanish amaliyoti va mualliflik haqidagi tasavvurlarni o’rganuvchi so’rovnoma o’tkazish hamda 5-jadvaldagi modelni pilot tarzda sinab ko’rish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Tadqiqot generativ sun’iy intellekt akademik halollik muammosini texnik masaladan falsafiy masalaga aylantirganini ko’rsatdi. Asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

1. Mualliflik matnni yaratish bilan emas, undagi har bir da'vo uchun epistemik mas'uliyatni zimmaga olish bilan belgilanadi, shu bois sun'iy intellekt muallif bo'la olmaydi. Bu xulosa xalqaro nashriyot hujjatlaridagi yagona pozitsiyaga mos keladi.

2. Aniqlash vositalari bir vaqtda nohalol foydalanishni o'tkazib yuboradi va halol mualliflarni, ayniqsa ingliz tili ona tili bo'lmaganlarni noto'g'ri ayblaydi. Shuning uchun akademik halollikni faqat texnik nazoratga tayanib ta'minlab bo'lmaydi.

3. Intellektual mustaqillik mezoni fikrlashning asosiy bosqichlari, ya'ni muammo qo'yish, dalillarni baholash va xulosa chiqarish kimda qolayotganidir. Kengaytiruvchi foydalanish mustaqillikni saqlaydi, o'rinbosar foydalanish esa kognitiv qaramlikka olib keladi.

4. Taklif etilgan besh darajali mualliflik shaffofligi modeli taqiq va nazorat o'rniga oshkoralik va mualliflikni tasdiqlashga asoslangan amaliy vositadir.

5. Hadis ilmidagi isnod an'anasi va Beruniy merosi akademik halollikni milliy ilmiy merosning davomi sifatida talqin qilish hamda uni ma'naviy tarbiya tizimiga uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Akademik halollikni ta'minlashning eng samarali yo'li taqiqlar emas, sun'iy intellekt bilan ishlashda tanqidiy tafakkur va mas'uliyatni tarbiyalashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Stephenson R., Armstrong C. Student Generative AI Survey 2026 (HEPI Report 199). – Oxford: Higher Education Policy Institute, 2026. – URL: <https://www.hepi.ac.uk/reports/student-generative-ai-survey-2026/> (murojaat sanasi: 05.10.2026).
2. Freeman J. Student Generative AI Survey 2025 (HEPI Policy Note 61). – Oxford: Higher Education Policy Institute, 2025. – URL: <https://www.hepi.ac.uk/reports/student-generative-ai-survey-2025/> (murojaat sanasi: 05.10.2026).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-358-son qarori. – URL: <https://lex.uz/docs/-7158604> (murojaat sanasi: 05.10.2026).
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Ta'limda sun'iy intellektidan foydalanish masalalari xalqaro anjumanda muhokama qilindi. – 30.09.2026. – URL: <https://gov.uz/edu/news/view/226642> (murojaat sanasi: 05.10.2026).
5. Barthes R. The Death of the Author // Barthes R. Image – Music – Text / transl. by S. Heath. – London: Fontana Press, 1977. – P. 142–148.
6. Foucault M. What Is an Author? // Foucault M. Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews / ed. by D. F. Bouchard. – Ithaca: Cornell University Press, 1977. – P. 113–138.
7. Code L. Epistemic Responsibility. – Hanover, NH: University Press of New England, 1987.
8. Clark A., Chalmers D. The Extended Mind // Analysis. – 1998. – Vol. 58, No. 1. – P. 7–19.
9. Risko E. F., Gilbert S. J. Cognitive Offloading // Trends in Cognitive Sciences. – 2016. – Vol. 20, No. 9. – P. 676–688.
10. Bender E. M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? // Proceedings of the 2021 ACM

Conference on Fairness, Accountability, and Transparency. – New York: ACM, 2021. – P. 610–623. – DOI: [10.1145/3442188.3445922](https://doi.org/10.1145/3442188.3445922).

11. Eaton S. E. Postplagiarism: Transdisciplinary Ethics and Integrity in the Age of Artificial Intelligence and Neurotechnology // International Journal for Educational Integrity. – 2023. – Vol. 19. – Article 23.

12. Cotton D. R. E., Cotton P. A., Shipway J. R. Chatting and Cheating: Ensuring Academic Integrity in the Era of ChatGPT // Innovations in Education and Teaching International. – 2024. – Vol. 61, No. 2. – P. 228–239. – DOI: [10.1080/14703297.2023.2190148](https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148).

13. Kasneci E., Seßler K., Küchemann S. et al. ChatGPT for Good? On Opportunities and Challenges of Large Language Models for Education // Learning and Individual Differences. – 2023. – Vol. 103. – Article 102274. – DOI: [10.1016/j.lindif.2023.102274](https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274).

14. COPE Council. Authorship and AI Tools: COPE Position Statement. – Committee on Publication Ethics, 2023. – DOI: [10.24318/cCVRZBms](https://doi.org/10.24318/cCVRZBms). – URL: <https://publicationethics.org/cope-position-statements/ai-author> (murojaat sanasi: 05.10.2026).

15. Thorp H. H. ChatGPT Is Fun, but Not an Author // Science. – 2023. – Vol. 379, No. 6630. – P. 313. – DOI: [10.1126/science.adg7879](https://doi.org/10.1126/science.adg7879).

16. Tools Such as ChatGPT Threaten Transparent Science; Here Are Our Ground Rules for Their Use [Editorial] // Nature. – 2023. – Vol. 613. – P. 612. – DOI: [10.1038/d41586-023-00191-1](https://doi.org/10.1038/d41586-023-00191-1).

17. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. – Paris: UNESCO, 2021.

18. Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. – Paris: UNESCO, 2023.

19. Elsevier. The Use of Generative AI and AI-Assisted Technologies in Writing for Elsevier. – URL: <https://www.elsevier.com/about/policies-and-standards/the-use-of-generative-ai-and-ai-assisted-technologies-in-writing-for-elsevier> (murojaat sanasi: 05.10.2026).

20. International Center for Academic Integrity. The Fundamental Values of Academic Integrity. – 3rd ed. – 2021.

21. Weber-Wulff D., Anohina-Naumeca A., Bjelobaba S., Foltýnek T., Guerrero-Dib J., Popoola O., Šigut P., Waddington L. Testing of Detection Tools for AI-Generated Text // International Journal for Educational Integrity. – 2023. – Vol. 19. – Article 26. – DOI: [10.1007/s40979-023-00146-z](https://doi.org/10.1007/s40979-023-00146-z).

22. Liang W., Yuksekgonul M., Mao Y., Wu E., Zou J. GPT Detectors Are Biased against Non-Native English Writers // Patterns. – 2023. – Vol. 4, No. 7. – Article 100779. – DOI: [10.1016/j.patter.2023.100779](https://doi.org/10.1016/j.patter.2023.100779).

23. Perkins M., Furze L., Roe J., MacVaugh J. The Artificial Intelligence Assessment Scale (AIAS): A Framework for Ethical Integration of Generative AI in Educational Assessment // Journal of University Teaching and Learning Practice. – 2024. – Vol. 21, No. 6.

24. Plato. Phaedrus / transl. by A. Nehamas, P. Woodruff // Plato. Complete Works / ed. by J. M. Cooper. – Indianapolis: Hackett, 1997.

25. Kant I. Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? // Berlinische Monatsschrift. – 1784. – Bd. 4. – S. 481–494.

26. Alberuni's India: An Account of the Religion, Philosophy, Literature, Geography, Chronology, Astronomy, Customs, Laws and Astrology of India about A.D. 1030 / ed. and transl. by E. C. Sachau. – London: Trübner & Co., 1888. – Vol. 1–2.

27. Brown J. A. C. Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World. – Oxford: Oneworld, 2009.
28. Matthias A. The Responsibility Gap: Ascribing Responsibility for the Actions of Learning Automata // Ethics and Information Technology. – 2004. – Vol. 6, No. 3. – P. 175–183.
29. Searle J. R. Minds, Brains, and Programs // Behavioral and Brain Sciences. – 1980. – Vol. 3, No. 3. – P. 417–424.